

רבן גמליאל (דיבנה) על גב מעלה בהר הבית

הרב אפרים מצגר / ירושלים

לעלוי נשמת האי יניק וחכים, ר' אברהם יצחק רענן-קוק ז"ל.

שנינו במסכת סנהדרין דף י"א ע"ב: "מעשה ברבן גמליאל שהיה יושב על גב מעלה בהר הבית והיה יוחנן סופר הלז עומד לפניו, ושלוש איגרות חתוכות לפניו מונחות, אמר לו, טול איגרת חדא וכתוב לאחנא בני גלילא עילאה ולאחנה בני גלילא תיתאה, שלומכון ישגא. מהודעין אנחנא לכון דומן ביעורא מטא לאפרושי מעשר ממעטנא דזיתנא. וטול איגרתא חדא וכתוב לאחנא בני דרומא, שלומכון ישגא, מהודעין אנחנא לכון דומן ביעורא מטא לאפרושי מעשרא מעומרי שבוליא. וטול איגרתא חדא וכתוב לאחנא בני גלוותא בבבל ולאחנא דבמדי ולשאר כל גלוותא דישראל, שלומכון ישגא לעלם, מהודעון אנחנא לכון דגוליא רכיכין ואימריא ערקין וזמנא דאביבא לא מטא, ושפרא מילתא באנפאי ובאנפי חבריי ואוסיפת על שתא דא יומין תלתיין".

המפרשים הראשונים, רש"י, רבותינו בעלי התוספות ורבינו חננאל ז"ל פירשו שהדברים אמורים ברבן גמליאל דיבנה, חברם של רבי אליעזר ורבי יהושע, והיה זה אחרי זמן חורבן הבית. ולמדו זאת ממה שנאמר שם בגמרא: "תא חזן מאי איכא בין תקיפא קדמאי לעינוותני בתראי". ופירש רש"י ז"ל: "רבן גמליאל שהיה נוהג שררה וזורק מרה בתלמידים כדאשכחן בבכורות וכו' דצעריה לרבי יהושע ואפילו הכי קתני ביה, ושפרא מילתא באנפאי ובאנפי חבראי, ורבן שמעון בן גמליאל בריה מעינוותני בתראי, כדאמרינן בהשוכר את הפועלים, לא אמר באנפי חבראי".

וכמו ששנינו לעיל (דף י"א ע"א) "רבי ינאי אומר משום רבן שמעון בן גמליאל, מהודעין אנחנא לכון דגוליא רכיכין ואימריא דערקין וזמנא דאביבא לא מטא ושפרת מילתא באנפאי ואוסיפת על שתא דא תלתיין יומין". בלי להזכיר את החברים.

ומתרצים שם בגמרא: "דילמא בתר דעיברוהו", כלומר, אחר שהעבירו אותו מנשיאותו ומינו את רבי אלעזר בן עזריה כחבר לנשיאות, כתב באנפי חבראי, דהיינו ר"א בן עזריה שהוא חברו לנשיאות, לפי פירוש רבינו חננאל ובעלי התוספות, או לפי פרש"י לאחר שהעבירו לר"ג מנשיאותו "נעשה עניו". והואיל וישנם החולקים על דעת רבותינו הראשונים אלה, וסוברים שרבן גמליאל הנאמר כאן הוא רבן גמליאל הזקן, אבי אביו של רבן גמליאל דיבנה, נביא כאן את דבריהם ונראה מה הן טענותיהם.

המהר"ץ חיות במקום, בהסתמכו על תוספות רבינו פרץ שבשיטה מקובצת ועל חדושי הר"ן, מנמק את דבריו ואומר: "על רבן גמליאל דיבנה שהיה אחר החורבן, לא יוצדק גזליא רכיכין (גוזלות רכים) ואימריא דערקין (טלאים דקים), דהרי אחרי החורבן לא הקריבו הפסח ושאר הקרבנות, ואף אם תאמר דפסח הקריבו אף שחרב הבית, משום דקיימא לן, מקריבין אעפ"י שאין בית, וכך מצינו ברבן גמליאל דיבנה שאמר לטבי עבדו צא וצלה לנו את הפסח באסכלא (פסחים ע"ד ע"א); אולם גוזלות, שהמה קיני יולדות וזבה, דקרבנות יחיד הם, בלי ספק לא הצריכו לעבר השנה בשביל דבר שלא נוהג אז". והוא מפרש שם פירוש דחוק על המלות "בתר דעברוהו" דהיינו: "שעברו את השנה על מגת שירצה הנשיא רבן גמליאל, ולפי שלא היה רבן גמליאל אז בשעת מעשה שעברוהו, אמר באנפי חבראי".

ויש להתפלא על המהר"ץ חיות ז"ל, איך זה לא שם לב למה שנאמר שם לפני זה על רבן שמעון בן גמליאל בנו של רבן גמליאל דיבנה אותו הלשון "מהדעין אנחנא לכוך דגוזליא רכיכין ואימריא דערקין וכו' ושפירת מילתא באנפאי ואוסיפית על שתא דא תלתין יומין". והוא, הלא היה חי הרבה שנים אחרי חורבן הבית.

ובעקבות המהר"ץ חיות הלך ר' זאב יעבץ בספרו תולדות ישראל חלק חמישי עמוד 199, מוצא דבר, ד. רבן גמליאל ע"ג מעלה בהר הבית. "ולדעתנו: דבר זה ... על רבן גמליאל הזקן ... ובשום פנים אי אפשר לו להאמר על ר"ג דיבנה ... שבימיו לא היה עוד בית ובימיו לא הוצרכו עוד עולי רגלים ל"אמריא" לפסחים, ולא נשים יולדות לגוזליא לקיניהן ... לעומת זה חוזרת מליצת "לענוותני בתראי" על רשב"ג בנו של ר"ג דיבנה ... אולם מליצת מהודעין אנחנא לכוך איננה מליצת ממש שכתב רשב"ג; כי אם מליצת טופס מכתב, שהיו אבותיו כותבים בזמן שבית המקדש היה קיים. וכאשר נשאלה בבית המדרש "כיצד?" כלומר:

איך היה טופס מכתב הודעת עבור שנה... הודיע רבי ינאי את הטופס המקובל ובא מר"ג הזקן; ששמע... בשם רשב"ג ולא שראה בעיניו את כתבו... ובכן אומר היה רשב"ג ולא כותב. כלומר: ר' זאב יעבץ רוצה להגיד בכך, שרשב"ג מסר את נוסח המכתב, איך שאבותיו היו כותבים בזמן שבית המקדש היה קיים, ולא שרשב"ג בעצמו היה כותב מכתב בנוסח זה. והוא ממשיך שם: "אולם כאשר נמסר לחכמי הגמרא סגנון טופס זה בשם רשב"ג, שלא הזכיר בסגנון זקנו, אלא "באנפאי" ולא "באנפי חבראי"... תמהו ואמרו "תא חזי מאי איכא בין תקיפי קדמאי לענוותני בתראי", וישיבו על זה "דלמא בתר דעברוהו"... פירושו, או לאחר שאמרו ר"מ ור' נתן להעביר את רשב"ג מנשיאותו (הוריות ג), או לאחר שהעבירו ממש חבריו של ר"ג דיבנה, את ר"ג דיבנה מנשיאותו (ברכות כ"ז) ובכן מטעם מרירות נפש עשה זאת.

ויש לשאול: (א) אם חבריו של ר"ג דיבנה חטאו (לפי הבנתו של ר"ז יעבץ) או חברי רשב"ג חטאו, למה יפגע כבודם של חברי ר"ג הזקן, שרשב"ג השמיט את המלים "באנפא חבראי" מעדותו, הלא החברים האלה הם חברי ר"ג הזקן. (ב) אם בכוונה השמיט רשב"ג את המלים האלה, מה פירוש "דלמא בתר דעברוהו" לשון שמא, הלא צריך להיות "משום דעברוהו". (ג) לא מתקבל כלל על הדעת שרשב"ג ישמיט בכוונה מילים מתוך עדות שמסר.

ולפי דעתי אין קושיא על שהזכירו את ה"גזוליא והאימריא" אעפ"י שרבן גמליאל דיבנה ובנו רבן שמעון חזו אחרי חורבן הבית.

(א) כשתלו את טעם העבור "בגזוליא רכיכין ובאימריא ערקין" ופירשו שגזוליא משום קיני יולדות וזבה ואימריא משום פסחים, אין הפירוש שזה הוא הטעם העיקרי, הוא רק טעם לזאי, כי בני יונה קטנים וכן טלאים קטנים כשרים לקרבן, אלא זהו כמו שאמרו שמעברין את השנה על האביב (דהיינו בשול התבואה) "שיהיה האביב מצוי להקריב ממנו עומר התנופה בששה עשר בניסן" (רמב"ם הלכות קדוש החודש פ"ד ח"ג) וכן בפרש"י סנהדרין (דף י"א ע"ב) ד"ה על האביב, "אית דמפרשי לפי שאין להם מהיכן להקריב העומר", ומקשה שם רש"י על זה, "וקשה לי, דאמרינן לקמן על שלש ארצות מעברין את השנה, על שתים מהם מעברין, ואם בשלה תבואה ביהודה ולא בשלה בעבר הירדן ובגליל מעברין השנה" אעפ"י שישנה תבואה בשלה ביהודה להקריב ממנה את העומר. אלא הטעם העיקרי הוא מפני שנאמר בתורה "שמור את חודש האביב" או פסוקים אחרים דומים, שהפירוש העיקרי הוא לשמור על כך שחודש ניסן שהוא חודש האביב

לפי חשבון הלוח הלבנה, יחול בתקופת האביב לפי חשבון הלוח החמה, כמו שמבואר ברמב"ם בהלכות קדוש החודש. אלא שמחוץ לטעם הזה התלוי בחשבון הלוח הכוכבים והמזלות, ישנם סימנים טבעיים, והם האביב, דהיינו בשול התבואה ובשול פירות האילן שהן סימנים מובהקים, ועוד סימנים טפלים דהיינו הגדול הטבעי של הגוזלות והטלאים, שגם זה תלוי באקלים הקייצי והחרפי.

(ב) מלבד זאת אין להקשות על שהזכירו את הגוזלות והטלאים, כי רבן גמליאל דיבנה ובנו רבן שמעון לא הזכירו על "אביב (בשול התבואה) לא מטא" ושלזה צריך סעד בכדי לעבר עליו את השנה, הם אמרו "וזמנא דאביבא לא מטא", דהיינו, זמן האביב לפי חשבון התקופה, ועל זה אין צריך לשום סעד לעבר השנה, כדברי הרמב"ם (שם ה"ב) "כיצד, בית דין מחשבין ויודעין אם תהיה תקופת ניסן בששה עשר בניסן או אחר זמן זה, מעברין אותה השנה... ועל סימן זה סומכין ומעברין ואין חוששין לסימן אהר".

ואם כן למה הזכירו גוזלות וטלאים, זהו מפני שני טעמים.

(א) משום זכר למקדש, כלומר, שבזמן המקדש היו מזכירין זאת כשהיה צורך לכך, וכמו שמצינו שרבן של הדור רבן יוחנן בן זכאי תקן תקנות לזכר המקדש, שיהו תוקעין (בר"ה שחל להיות בשבת) בכל מקום שיש בו בית דין, משנה ראש השנה (דף כ"ט ע"ב) ושיהא הלולב גיטל במדינה כל שבעה זכר למקדש, משנה שם (דף ל' ע"א), כך השתדלו רבן גמליאל ורבן שמעון בנו להזכיר נוסח שהיו מזכירין בשעה שבית המקדש היה קיים, משום זכר למקדש.

(ב) משום מהרה יבנה בית המקדש, גם זה כעין תקנת רבן יוחנן בן זכאי שם במשנה "ושיהא יום הנף כולו אסור", ומפרשים בגמרא שם משום "מהרה יבנה בית המקדש וכו'". האמונה היתה אצלם חזקה, שזמן ששלחו להודיע על עבור השנה עד שיגיע זמן הקרבת קרבן הפסח יבנה המקדש. וכמו שאסרו על הכהנים בזמן הזה לשתות יין "משום מהרה יבנה בית המקדש ובעינן כהן הראוי לעבודה" (תענית דף י"ז ע"א וריש ע"ב).

ורבי זכריה פרנקל בספרו "דרכי המשנה" עמוד 59 כותב לו בפשטות: "מעשה בר"ג שהיה יושב על גבי מעלה בהר הבית וכו', ופשטות הדברים מורה שהוא ר"ג הוקן, כי בימי ר"ג דיבנה כבר נחרב הבית ומה לו על גבי מעלה בהר הבית". כאילו ציון אין דורש לה!!! נחרב הבית והכל הפקר, שלום עלי נפשי. — לא ולא! אחרי החורבן היו עולים עוד להר הבית להתפלל, ואולי לעוד ענינים אחרים חשובים ונכבדים, ואולי גם להקרבת קרבנות.

ויתכן שכך יש לפרש מה שנוכר כמה פעמים בגמרא "לא היו נוהגים כן אלא בהר הבית ובשער המזרח", שזהו כעין כפל לשון, הר הבית, שער המזרח. בראש השנה (דף כ"ו ע"ב) במשנה, שנינו: "שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ושתי חצוצרות מן הצדדין, שופר מאריך וחצוצרות מקצרות שמצות היום בשופר". ובגמרא (שם דף כ"ו ע"א) "תניא נמי הכי, במה דברים אמורים במקדש (שם היו גם שופר וגם חצוצרות), אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופר, מקום שיש שופר אין חצוצרות, וכן הנהיג רבי חלפתא בציפורי ורבי חנניא בן תרדיון בסיכני, וכשבא דבר לפני חכמים, אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי המזרח ובהר הבית בלבד". הרי "בשערי המזרח", הכוונה בשעה שבית המקדש היה קיים והיו שם שערים, ו"בהר הבית", הכוונה אחרי חורבן הבית, שנשאר רק, הר הבית.

וכן במסכת תענית במשנה (דף ט"ו ריש ע"א), מעשה בימי רבי חלפתא ורבי חנניה בן תרדיון, שעבר אחד לפני התיבה ולא ענו אחריו אמן (כי אם ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ע"ש בגמרא), וכשבא דבר אצל חכמים אמרו לא היינו נוהגין כן אלא בשער המזרח ובהר הבית, גם כאן צריך לפרש: "בשער המזרח" בזמן שבית המקדש היה קיים, "בהר הבית" אחרי חורבן הבית שלא נשאר שם אלא ההר, והיו עולים שם להתפלל, ונהגו כפי שהיו נוהגין בזמן שבית המקדש היה קיים, כי הקדושה לא בוטלה. ויתכן שרבי חלפתא ורבי חנניה בן תרדיון חשבו שאעפ"י שהמקדש חרב, נוהגין בהר הבית כאילו בית המקדש קיים, לכן הנהיגו גם בעריהם כן.

כן מצינו את ר' יהושע על הר הבית (חגיגה ט"ו ע"א), "מעשה בר' יהושע שהיה עומד על גב המעלה בהר הבית וראהו בן זומא ולא עמד לפניו, אמר להן ר' יהושע עדיין בן זומא מבחויץ", משמע שזה היה אחרי חורבן הבית בשעה שארבעה נכנסו לפרדס, כן מצינו את בן זומא על הר הבית (תוספתא ברכות פ"ו ה"ה), "בן זומא ראה אוכלוסין בהר הבית, אמר ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלה לשמשני", מובא בגמרא דף נ"ח. וגם רבי יוחנן בן זכאי ותלמידיו היו עולים להר הבית, אחרי חורבן הבית. אנו למדים זאת ממכילתא פרשת יתרו מסכתא בחדש פרשה א', וכך נאמר שם: "כבר היה רבן יוחנן בן זכאי עולה למעון יהודה", פירוש המלה "מעון" הוא מקום המקדש, כי כך מצינו שהחכמים בדורו של רבן יוחנן בן זכאי היו נשבעים במקדש והיו אומרים "המעון הזה", הלא הם: רבן שמעון בן גמליאל במשנה כריתות (דף ה' ע"א) "המעון הזה לא

אלין הלילה וכו'". ורבי זכריה בן הקצב במשנה כתובות (דף כ"ז ע"ב), "המעון הזה לא זזה ידה מתוך ידי משעה שנכנסו נכרים לירושלים עד שיצאו". על דרך הכתוב, "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל" (דברים פ' תבוא כ"ו ט"ו), או "מעונה אלהי קדם" (דברים ל"ג כ"ז). ויתכן שהכנוי "מעון" למקדש או למקום המקדש נולד קרוב לזמן הזה, כי היו זקוקים לרחמי שמים רבים, לאמר: השקיפה ממעונך של מעלה למעונך של מטה, ואולי גם רמז לכך כשם שאלהי קדם לא מסתלק ממעונו של מעלה, כך השכינה לא הסתלקה ממעונה של מטה.

בענין שבועה בנוסח "המעון" ראה סדר הדורות ערך ר' זכרי' בן הקצב, שהביא בשם רב צמח גאון: "פי' בעבור שראה החורבן נשבע המעון הזה מלשון מעון עתה וכו'. ואין זה אמת, כי בבא בן בוטא (כריתות כ"ה ע"א) וכן רשב"ג (הזקן) נשבעו כן", ואין כאן רומיאי, כי מה שרב צמח גאון מפרש שראה החורבן, אין הכוונה שראה את החורבן ממש, אלא שראה בעיני רוחו שהולכים וקרבים הימים שבית המקדש יחרב. וכעובדא דרבן יוחנן בן זכאי (יומא ל"ט ע"א) ת"ר ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין... והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו היכל היכל, מפני מה אתה מבעית את עצמך, יודע אני שסופך עתיד להחרב וכבר נתנבא עליך זכריה בן עדיא".

ובכתובות (דף ס"ב ע"ב) נזכר: תנו רבנן, מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור והיה יוצא מירושלים והיו תלמידיו מהלכין אחריו וכו', אעפ"י שכאן בכתובות נזכר שראה ריבה וגם במכילתא נזכר שראה ריבה אחת, אין ספק ששתי העובדות אינן זיהות, אלא משלימות זו את זו, ונעמוד כאן בקצור על כמה הבדלים במעשה ובסגנון. במכילתא "עולה" משמע עליה ברגל או לרגל, ובכתובות רוכב על חמור ויוצא, היציאה יכולה להיות ברכיבה. במכילתא "לא רציתם להשתעבד לשמים הרי אתם משועבדים לפני גוים, לא רציתם לשקול לשמים בקע לגולגולת הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים במלכות אויביכם", דברים המתאימים בשעת עליה למעון שבירושלים, ובכתובות בשעת יציאה מירושלים "בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר, אשריכם ישראל בזמן שעושיין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם (מעין נחמה), ובזמן שאין עושיין רצונו של מקום מוסרן ביד אומה שפלה, ולא ביד אומה שפלה אלא בהמתן של אומה שפלה".

ויש עוד לעמוד כאן על ענין שיש בו מעין הוכחה לתחילת דברינו, שרבן גמליאל הוא רבן גמליאל דיבנה. במשנה תענית (סוף דף כ"ו ע"א וריש ע"ב) נאמר: "חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמש בט' באב... בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה ונלכדה ביתר ונחרשה העיר". ובירושלמי סוף הלכה ה' "חרש רופוס שחיק עצמות את ההיכל", וכן בבבלי (דף כ"ט ע"א) "תניא כשחרש (זאת היא הנוסחא הנכונה) טורנוסרופוס הרשע את ההיכל, נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה". ראשית יש לעמוד כאן על השנוי שבין המשנה ובין הירושלמי והבבלי, במשנה "נחרשה העיר" ובירושלמי ובבלי "ההיכל", ובעיקר מה שנוגע לענינו "כשחרש טורנוסרופוס הרשע את ההיכל נגזרה גזרה על ר"ג להריגה", מה ענין חרישת ההיכל לגזרה על רבן גמליאל? אבל לפי דברינו יש קשר, הואיל ורבן גמליאל היה עולה להר הבית מידי פעם בפעם לתפילה וגם לענינים צבוריים אחרים, ואולי גם להקרבת קרבן פסח, כדעת המהר"ץ חיות שהבאנו לעיל, נתחזקה האמונה בישראל שבמהרה יבנה בית המקדש ועם זה גם מלכות ישראל תשוב לקדמותה כימי קדם, ומכיון שרבן גמליאל היה הגורם לכך עם עליותיו להר הבית, לכן נחרש ההיכל לטשטש כל זכר למקדש ולמזבח, בנגוד לתקנת רבותינו ז"ל לעשות זכר למקדש, ונגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה.

ובסוף עלינו להעיר עוד בקצור בקשר עם דבריו של המהר"ץ חיות בענין הקרבת קרבן פסח ע"י רבן גמליאל דיבנה, כי לכאורה ישנה סתירה מפורשת לדבריו מברייחא בפסחים (דף ע"ב סוף ע"ב), שנינו שם: "מעשה ברבי טרפון שלא בא אמש לבית המדרש, לשחרית מצאו רבן גמליאל, אמר לו, מפני מה לא באת אמש לבית המדרש, אמר לו עבודה עבדתי (כידוע שר"ט היה כהן), אמר לו, כל דבריק אינן אלא דברי תימה, וכי עבודה בזמן הזה מנין, אמר לו... עשו אכילת תרומה בגבולין כעבודת בית המקדש". הרי מפורש אנו מוצאים שר"ג אמר, עבודה בזמן הזה מנין, אלא אפשר לומר שעבודה קבועה של הקרבת קרבנות אין בזמן הזה, או שהיה זה לאחר שטורנוסרופוס הרשע חרש את ההיכל והרס את המזבח.

אולם אע"פ שקשה להחליט אם הקריבו לעיתים קרבן פסח אחרי חורבן הבית, דבר אחד ברור, שהיתה תסיסה בצבור הישראלי להקריב קרבנות, וזה אנו למדים מעדותו של רבי יהושע במסכת עדיות (פרק ח' משנה ו'), "אמר רבי יהושע

שמעתי שמקריבין אף על פי שאין בית, ואוכלים קדשי קדשים אעפ"י שאין קלעים, קדשים קלים ומעשר שני אעפ"י שאין חומה, שקדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא.

בענין הקרבת קרבנות בזמן הזה. ראה דברי מרן הרב זצ"ל ב"משפט כהן" סימן צ"א וצ"ב, שמסיק להלכה שהמזבח מעכב, וכן לענין מעשר שני, שם סוף דף קצ"ד ודף קצ"ה בקשר עם הקושיא על הרמב"ם, שפסק להלכה בפ"ב ופ"ז מה' מע"ש: הא דאם אין מקדש ירקב (מעשר שני), לעומת מה שבפ"ו מבהב"ה קבע ליסוד ההלכה כל השמועה של ר' יהושע שמקריבין אעפ"י שאין בית ואוכלין קדשים קלים ומע"ש אעפ"י שאין חומה, שמבואר שהוא סובר, שגם מע"ש נאכל בזמן שאין חומה, ושקדושת ירושלים לא בטלה בעצמה כמו שלא בטלה קדושת המקדש, י"ל שהוא מפרש את השמועה שאמר ר"י מקריבין, שהוא דוקא כשיש עכ"פ מזבח הראוי להקרבה, ואז קדושת המחיצות מועילה אפילו לאכילת קדשים ומע"ש... ולהלן שם: "וזה יתכן בלשון הברייתא דאיירא בזמן הקרוב לחורבן, שהיו רגילים בקרבנות וידעו מקום המזבח, ויכול להיות שבנו איזה פעם מזבח אחר החורבן או שנשאר המזבח אחר חורבן הבית, אבל כדאיירינן בזה"ז משמעות הלשון של "ואם אין מקדש" הוא ג"כ שאין מזבח ואז אין בכור נאכל וממילא מעשר שני ג"כ אינו נאכל, משום ההיקש דמעשר לבכור ומש"ה ירקבו". הבאתי תמצית דברי רבנו אלה, כי מהם אנו למדים שדעתו נוטה שהקריבו קרבנות אחרי החורבן, כל זמן שהמזבח היה קיים. לפני חרישת ההיכל ע"י טורנוסרופוס הרשע שחיק עצמות, ומפני שיש בהם מפתח גדול לישוב הרבה סתירות בענין קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא.

יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו שתבנה עירך במהרה בימינו ותן חלקנו כתורתך (אבות פרק ח' משנה כ').